

REGIONY O NISKIM STOPNIU ZAINTERESOWANIA WE WSPÓŁCZESNYCH STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH

1.1. DEFINICJE REGIONÓW O NISKIM STOPNIU ZAINTERESOWANIA W NAUCE O STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH. ROZWAŻANIA TEORETYCZNE

Kapitalizm okazał się bardzo dynamicznym systemem i szybko wciągnął w swą orbitę całą planetę. Tak postrzegam genezę nowoczesnego systemu światowego, w którym żyjemy. To był cudowny przypadek.

Immanuel Wallerstein¹

Przedstawiciele różnych nurtów teoretycznych nauki o stosunkach międzynarodowych w swoich badaniach dokonują gradacji regionów współczesnego świata. Na szczególną uwagę zasługuje teoria systemów-światów (*world-system*) autorstwa amerykańskiego socjologa Immanuela Wallersteina, w którego badaniach widoczna jest myśl marksistowska. Wallerstein patrzy na współczesny system-świat dychotomicznie i dzieli go na dwie podkategorie. Przyjmując kryteria ekonomiczne, Wallerstein dokonuje podziału na kapitalistyczną gospodarkę-świat², a patrząc przez pryzmat stosunków politycznych – na imperia-światy³. Tak naprawdę imperium-świat, jako uniwersalna struktura polityczna w wymiarze globalnym nigdy nie powstała. W czasie istnienia nowoczesnego systemu-świata podjęto kilka prób utworzenia ta-

¹ I. Wallerstein, *Koniec świata jaki znamy*, przeł. M. Bilewicz, A.W. Jelonek, K. Tyszka, Warszawa 2004, s. 163.

² Wallerstein zaczerpnął termin „gospodarka-świat” od Fernanda Braudela (*economie-monde*), przy czym należy rozróżnić pojęcie „gospodarka – świat”, określająca jedną gospodarkę, od gospodarki światowej, która oznacza sumę poszczególnych gospodarek narodowych. Zob. F. Braudel, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, przeł. J. i J. Strzeleccy, t. 3, Warszawa 1992, s.12.

³ I. Wallerstein, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, przeł. K. Gawlicz, M. Starnawski, Warszawa 2007, s. 33.

kiego imperium. Pierwszą podjął Karol V Habsburg w XVI w., następną Napoleon, a w końcu – najtragiczniejszą w skutkach – Hitler w XX w. Niepowodzenia utworzenia imperium-świata Wallerstein tłumaczy faktem, że w kapitalistycznej gospodarce-świecie państwa stanowiące centrum systemu są wystarczająco silne, by skutecznie przeciwstawić się jakimkolwiek próbom podejmowanym przez każdego aktora sceny międzynarodowej budowy takiego imperium. Ponadto czynnikiem stabilizującym istniejący system gospodarki-świata okazało się, zdaniem Wallersteina, powstanie państw-półperyferii, których charakterystyka i znaczenie zostaną przedstawione poniżej. Najtrwalszą próbą stworzenia uniwersalnego politycznego systemu światowego było Imperium Rzymskie. Wallerstein podaje w wątpliwość istnienie jednego niepodzielnie panującego imperium⁴. Bezpośrednią negatywną implikacją byłoby zdominowanie stosunków gospodarczych na świecie przez imperium i pozbawienie impulsów globalnej gospodarki do ciągłego rozwoju poprzez zanik rywalizacji i konkurencji. Pomimo braku globalnego imperium-świata w trwającym systemie-świecie mamy do czynienia z potęgami, które osiągnęły hegemonię. Kolejnymi tzw. **imperiami** – centrami w nowoczesnym systemie-świata, które utraciły status hegemon – były w połowie XVII w. Zjednoczone Prowincje Niderlandów, a następnie do XX w. Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii. Obecnie od połowy XX w. hegemonem politycznym, gospodarczym, militarnym i kulturowym są Stany Zjednoczone⁵. Zdaniem Wallersteina ważniejsze jest jednak aktualne dla współczesnych stosunków międzynarodowych kryterium gospodarcze, na podstawie którego dokonał on podziału świata na trzy podstawowe obszary: państwa rdzenia (core), półperyferie oraz peryferie. Paradigmat systemów-świata Wallersteina i podział globalnych stosunków politycznych na centrum i peryferie jest oparty na analizie rozwoju stosunków ekonomicznych w kapitalizmie na podstawie myśli marksistowskiej. Zgodnie z przyjętymi odpowiednimi kryteriami ekonomicznymi Wallerstein dzieli świat na trzy zasadnicze grupy państw. Współczesny system-świat to kapitalistyczna gospodarka: Pierwszy Świat tworzą państwa rdzenia, do Drugiego

Świata należą kraje z grupy półperyferii, a Trzeci Świat to peryferie światowego systemu gospodarczego. Do grupy państw rdzenia amerykański socjolog zalicza państwa o rozwiniętej gospodarce kapitalistycznej: Stany Zjednoczone, Kanadę, kraje zachodniej i północnej Europy, Japonię, Australię i Nową Zelandię. Półperyferie tworzą: dynamicznie rozwijające się państwa pozaeuropejskie o dużym potencjale ekonomicznym, państwa pozaeuropejskie takie jak Chiny, Indie, Indonezja, Iran, Meksyk, Brazylia, Argentyna, Korea Południowa, Republika Południowej Afryki, oraz państwa postkomunistyczne. Pozostałe obszary, czyli Afryka (poza RPA), kraje Azji Południowo-Wschodniej i Ameryki Łacińskiej (z wyjątkiem Brazylii, Argentyny i Meksyku) należą do peryferii. Cechą charakterystyczną terenów peryferyjnych

⁴ „Jedną z reguł operacyjnych tego systemu jest reguła *balance of power*, czyli mechanizm niedopuszczający, aby jedno państwo mogło przekształcić ten system międzynarodowy w pojedyncze światowe imperium, którego granice pokrywałyby się z osiowymi granicami podziału pracy”. A. Gałganek, *Historyzacja pojęcia „równowaga siły w nauce o stosunkach międzynarodowych*, „Przegląd Strategiczny”, nr 1, 2000, s.18.

⁵ Ibidem, s. 86.

jest przeszłość kolonialna⁶. Koncepcja Wallersteina ma charakter strukturalny. Autor analizuje nie poszczególne państwa, a historyczne systemy gospodarczo-społeczne, które charakteryzują się ciągłością czasową i tworzą całość przestrzenną. Na tej podstawie Wallerstein podaje definicje państw rdzenia i peryferii. Peryferie cechuje silna zależność od centrum, gdyż stanowią dla państw rdzenia źródło surowców i taniej siły roboczej⁷. Państwa rdzenia poprzez wysoki stopień rozwoju gospodarki kapitalistycznej stanowią z kolei kluczowy element w procesie produkcji przemysłowej i wytwarzania bogactwa. Dużą rolę w swojej analizie Wallerstein przypisuje obszarom półperyferyjnym, niezbędnym w rozwoju zarówno państw rdzenia, jak i peryferyjnych. Państwa półperyferyjne prowadzą handel z państwami z pozostałych grup tworzących współczesny system-świat. W spolaryzowanym dzisiejszym systemie gospodarczym półperyferie odgrywają rolę łącznika, pośrednika pomiędzy państwami rdzenia i peryferii. Bez nich gospodarka kapitalistyczna byłaby areną częstych kryzysów o podłożu politycznym i ekonomicznym. Semiperyferie zapewniają stabilność polityczną, która jest gwarancją harmonijnego rozwoju światowej gospodarki kapitalistycznej (tabela 1). Z historycznego punktu widzenia doskonałym przykładem państwa półperyferyjnego był Związek Radziecki, który z wielu powodów nie miał możliwości stać się centralnym państwem gospodarki-świata. ZSRR dysponował jednak wystarczającą siłą i posiadał na tyle dostateczny potencjał, żenie został zmarginalizowany i znalazł się na peryferiach gospodarki-świata⁸.

Tabela 1. Funkcje państw rdzenia, półperyferii i peryferii.

	Państwa rdzenia	półperyferie	Peryferie
Rodzaj rządów	Demokratyczny	autorytarny	autorytarny
Plące	wysokie	niskie	poniżej minimum egzystencji
Usługi socjalne	Rozwinięte	nierozwinięte	brak
Eksport	artykuły przetworzone	surowce, artykuły przetworzone	surowce
Import	surowce	artykuły przetworzone	artykuły przetworzone

Źródło: J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 161.

⁶ W swojej jednej z najważniejszych publikacji – trzytomowej *The Modern World System* – Wallerstein tłumaczy przyczyny i proces powstawania w XVI w. centrum kapitalizmu europejskiego na zachód od Łaby i peryferyjnych obszarów kapitalizmu w Europie Wschodniej. Innym ówczesnym terenem peryferyjnym kapitalizmu zachodnioeuropejskiego był bikontynent amerykański. Północna część kontynentu dołączyła do kapitalistycznego rdzenia, natomiast Ameryka Łacińska pozostała na peryferiach. I. Wallerstein, *The Modern World System*, New York 1974, t.1, s.99.

⁷ Część badaczy docenia pozytywną rolę silnych gospodarek państw rdzenia we współczesnym świecie. Autor „teorii biegunów wzrostu” François Perroux przedstawiał elementy stymulujące i pozytywnie wpływające na gospodarki państw peryferii. Podają za: T. Zarycki, *Interdyscyplinarny model stosunków centro – peryferyjnych. Propozycje teoretyczne*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1 (27), 2007, s. 6.

⁸ B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Warszawa 2011, s. 90.

Historia stosunków politycznych i gospodarczych świata od XVI w. do czasów współczesnych pokazuje, iż przynależność państw do tych trzech kategorii nie jest stała. Wallerstein, przyjmując kryterium rozwoju kapitalistycznych stosunków gospodarczych, wskazuje na dynamikę zmian systemów-światów i możliwość awansu z obszarów półperyferyjnych do państw rdzenia (*core*). Przykładem takiego awansu są Niemcy. Więcej, dawne kraje półperyferyjne, jak Wielka Brytania czy Stany Zjednoczone, osiągnęły nawet status hegemonu⁹. Układ zależności państw peryferii, a także – w mniejszym stopniu – półperyferii od rdzenia tylko pozornie jest dla nich niekorzystny. Wallerstein zakłada, że każde państwo, po spełnieniu pewnych warunków, może awansować do grona państw rdzenia. Stany Zjednoczone są przykładem kraju, który dzięki przyjęciu i szybkiemu rozwojowi modelu kapitalistycznego w gospodarce z obszarów półperyferyjnych stał się rdzeniem systemu globalnego. Zmiana pozycji USA na globalnej mapie politycznej dokonała się zgodnie z głównym założeniem teorii systemów-światów mówiącym o przynależności do grupy państw rdzenia, w których dominują stosunki kapitalistyczne. Awans USA do grupy państw rdzenia nastąpił w wyniku wzmocnienia gospodarczego poprzez stworzenie własnego rynku i wypracowanie zaawansowanej technologii. W konsekwencji Ameryka mogła produkować tańsze produkty lepszej jakości. Dodatkowym elementem wejścia na drogę hegemonii był proces rozszerzania granic USA, który eliminował gospodarczo konkurencję i powiększał potencjał rynku amerykańskiego¹⁰.

Geneza współczesnego systemu-świata sięga XVI w, kiedy w wyniku kolonizacji zapoczątkowanej przez Hiszpanię i Portugalię, a rozwiniętej przez Holandię, Anglię i Francję, rodził się nowy system gospodarczy – kapitalizm. W obecnej fazie *The Modern World System*, w którym decydującym graczem są Stany Zjednoczone, od lat 70. XX w. znajduje się w stanie bifurkacji, czyli kryzysu – rozwidlenia prowadzącego do chaosu. Wallerstein przewiduje, że za kilkadziesiąt lat dojdzie do przejścia do innego systemu światowego i zmieni się układ państw w konfiguracji centrum – peryferie. Pierwszym widocznym symptomem przyszłego chaosu kończącego współczesny system-świat zdominowany przez Stany Zjednoczone były ataki z 11 września 2001 r. na Nowy Jork i Waszyngton.¹¹

Olbrzymi wpływ na teorię Wallersteina miało postrzeganie historii przez twórcę szkoły *Annales*, francuskiego historyka Fernanda Braudela, oraz analiza stosunków społecznych i gospodarczych w systemie kapitalistycznym autorstwa Carola Marksa. Duch Braudela w koncepcji systemów-światów Wallersteina jest widoczny przez historyzm. Podobnie jak Braudel opowiada się on za badaniem procesów historycznych w sposób interdyscyplinarny i globalny¹². Francuski historyk w swoich pracach doty-

⁹ I. Wallerstein, *Koniec świata jaki znamy*, Warszawa 2004, s. 19.

¹⁰ Ibidem, s. 21.

¹¹ I. Wallerstein, *Analiza systemów-światów...*, s. 124. Warto podkreślić, że nie wszyscy badacze przedmiotu zgadzają się z powyższą tezą autorstwa I. Wallersteina. Przykładem odmiennej oceny konsekwencji ataków terrorystycznych z 11 września 2001 r. jest ciekawa dyskusja toczona na łamach „Rocznika Strategicznego”. Zob. A.D. Rotfeld, *System bezpieczeństwa międzynarodowego po 11 września 2001 r.*, „Rocznik Strategiczny” 2001/2002, s. 1–26; *Stany Zjednoczone: supermocarstwo w szoku i w walce*, Rocznik Strategiczny 2001/2002, s. 166–192.

¹² I. Wallerstein, *Koniec świata jaki...*, s. 234.

czących cywilizacji śródziemnomorskiej nie ograniczył się do jej analizy w ścisłym, geograficznym ujęciu w obszarze Morza Śródziemnego. Przeprowadził badania komparatystyczne, porównujące śródziemnomorskie stosunki międzynarodowe z innymi regionami, np. z Chinami, Meksykiem czy Afryką subsaharyjską. Ważnym elementem badania historii i zrozumienia zmian zachodzących w świecie są nauki ekonomiczne¹³.

Koncepcja Wallersteina wywarła ogromny wpływ na różne dyscypliny nauk społecznych. Przykładem jest pochodzący z Wielkiej Brytanii geograf Peter J. Taylor¹⁴. Brytyjczyk stworzył geopolityczną hierarchię państw świata za pomocą tzw. kodów geopolitycznych (*geopolitical codes*), na które składają się działania i decyzje podejmowane przez kraje rodzące implikacje w środowisku międzynarodowym w skali globalnej lub lokalnej. Państwem, które w ostatnich latach musiało dwukrotnie dokonać znaczącej korekty swojego kodu geopolitycznego z powodu tzw. zmiany geopolitycznej (*geopolitical transition*), są Stany Zjednoczone¹⁵. Pierwsza korekta nastąpiła na początku lat 90 XX w., kiedy system bipolarny został zastąpiony przez unipolarny z dominującą pozycją USA. Druga modyfikacja nastąpiła w konsekwencji zamachów terrorystycznych na Nowy Jork i Waszyngton z 11 września 2001 r. Za pomocą kodów geopolitycznych jest tworzony jest geopolityczny ład światowy (*geopolitical world order*)¹⁶, którego strukturę stanowi podział państw na trzy zasadnicze kategorie. Zgodnie z przyjętymi kryteriami Tylor podzielił państwa na trzy zasadnicze grupy:

1. mocarstwa globalne, których działania oraz decyzje (kody geopolityczne) dotyczą i obejmują wiele regionów świata¹⁷
1. mocarstwa regionalne – ich kody geopolityczne mają wpływ na inne państwa regionu
3. mniejsze państwa, których działania determinuje środowisko lokalne, ich interesy są ograniczone do własnych granic.

Brytyjczyk twierdzi, że system międzynarodowy polega na stosunkowo stabilnym i przewidywalnym podziale władzy w skali globalnej. Na tą stabilność decydujący wpływ mają międzynarodowe stosunki gospodarcze. Podobnie jak Wallerstein podkreślał znaczenie stosunków handlowych na świecie, a także kluczową rolę regionów semiperyferyjnych, jaką odgrywają w globalnych relacjach międzynarodowych¹⁸.

Amerykański badacz Saul Bernard Cohen, również geograf, przedstawił geopolityczną przestrzenną strukturę świata, którą stworzył na podstawie zależności czynników politycznych i geograficznych oraz gospodarczych procesów rozwojowych. Geopolityczna struktura świata Cohena została oparta na geopolitycznych wzorach (*patterns*) i cechach (*features*). W skład wzorów wchodzi: kształt, powierzchnia,

¹³ Dziełem o charakterze interdyscyplinarnym jest monumentalna praca autorstwa F. Braudela, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa I*, przeł. T. Mrówczyński, M. Ochab, Warszawa 2004.

¹⁴ B. Buzan, R. Little, *op. cit.*, s. 91.

¹⁵ C. Flint, P.J. Taylor, *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*, London 2007, s.70.

¹⁶ *Ibidem*, s. 75.

¹⁷ W związku z tym, że Taylor ogłosił geopolityczną hierarchię państw świata w połowie lat 80. XX w., do kategorii mocarstw globalnych zaliczył USA i ZSRR. Zob. więcej w: P.J. Taylor, *op. cit.*

¹⁸ C. Flint, P. J. Taylor, *op. cit.*, s. 15.

relacje pomiędzy jednostkami geopolitycznymi. Do cech Cohen zaliczył: polityczno-geograficzne tereny oraz granice, które wpływają na unikatowość jednostki geopolitycznej. Struktura świata zaproponowana przez Cohena składa się z trzech zasadniczych poziomów: sfer geostrategicznych (*geostrategic realm*), będących na najwyższym poziomie struktury świata, geopolitycznych regionów (*geopolitical region*), jednostek mniejszych od sfer geostrategicznych, zajmujących średni poziom, oraz z państw narodowych i terytoriów zależnych, które znajdują się na najniższym stopniu w hierarchii¹⁹. Ostatnią grupę Cohen podzielił na pięć kategorii. Przy tworzeniu hierarchii państw przywiązywał on uwagę bardziej do kryteriów geograficznych (położenia, powierzchni, potencjału demograficznego) i geostrategicznych (sąsiadów, przebiegu granic) niż wskaźników gospodarczych. Do pierwszej grupy zaliczono: Stany Zjednoczone, Unie Europejską, Chiny, Rosję oraz Japonię. Druga grupa państw została podzielona na trzy podkategorie: wysoką, średnią i niską (tabela 2). Państwa takie jak Indie i Brazylia mają ambicje i potencjalne możliwości do ingerencji w sprawy międzynarodowe, wykraczające poza ich regiony.

Tabela 2. Zróżnicowanie mocarstw regionalnych wg. S.B. Cohena

Kategoria wysoka	Kategoria średnia	Kategoria niska
Indie	Indonezja	Irak
Brazylia	Pakistan	Polska
Kanada	Egipt	Serbia
Turcja	Korea Południowa	Algieria
Australia	Taiwan	Tajlandia
Iran	Meksyk	Argentyna
Nigeria	Wietnam	Ukraina
Izrael		Singapur
Republika Południowej Afryki		

Źródło: opracowanie własne napodstawie: S.B. Cohen, *Geopolitics of the ...*, s. 48.

Trzecią grupę państw tworzą potencjalni rywale mocarstw regionalnych, które mogą rywalizować w regionie na płaszczyźnie politycznej czy ideologicznej. Ich ograniczony potencjał demograficzny, militarny i stosunkowo niski poziom rozwoju gospodarczego powodują jednak, że nie są w stanie realnie zagrozić pozycji mocarstw regionalnych w najbliższej przyszłości. Jedną z cech charakterystycznych wielu z tych krajów są bogate zasoby surowców naturalnych, dzięki którym ich znaczenie wzrasta. Do tej grupy należą m. in.: Arabia Saudyjska, Etiopia, Kuba, Angola, Syria, Chile, Kolumbia, Wenezuela, Libia, Korea Północna, Malezja, Zimbabwe, Wybrzeże Kości Słoniowej i Węgry. Do czwartej grupy Cohen zalicza państwa wpływające poprzez prowadzoną politykę jedynie na najbliższych sąsiadów. Są nimi np. Boliwia, Maroko, Sudan, Tunezja, Ekwador, Peru, Zambia. Ostatnią grupę tworzą

¹⁹ S.B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Boston 2003, s. 33.

państwa, których znaczenie międzynarodowe i wpływ na relacje z innymi krajami jest minimalne (Nepal) ²⁰.

Wallerstein w swoich badaniach nad teorią systemów-światów korzystał z teorii dependencji reprezentowanej m.in. przez Raula Prebisha i przedstawiciela nurtu radykalnego Andre Gundera Franka. Za twórcę bimodalnego systemu zależności wprowadzającego do nauki podział świata na centrum i peryferie uznaje się Argentyńczyka Raula Prebisha. Głównym celem teorii dependencji było wyjaśnienie przyczyn podporządkowania politycznego i ekonomicznego państw peryferyjnych przez centrum. Prebish w latach 50. XX wieku stał na czele Komisji Ekonomicznej ds. Ameryki Łacińskiej ONZ. Na podstawie wyników badań przeprowadzonych niezależnie przez ekonomistów pochodzących z różnych krajów Argentyńczyk sformułował główną tezę neomarksistowskich dependystów o uzależnieniu i wykorzystywaniu słabszych krajów Trzeciego Świata, przede wszystkim Ameryki Łacińskiej i Afryki, przez kraje silniejszego centrum. Krytyka dotyczyła przede wszystkim polityki i dominującej pozycji ekonomicznej Stanów Zjednoczonych w świecie. Przedstawiciele szkoły zależności w swoich badaniach koncentrowali się na stosunkach na linii dawne metropolie kolonialne – były kolonie na przykładzie Ameryki Południowej.

BIBLIOGRAFIA

F. Braudel, *Morze Śródziemne i wiat ródziemnomorski w epoce Filipa II*, przeł. T. Mrówczyński, M. Ochab, Warszawa 2004

Buzan B., R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, przeł. E. Brzozowska, Warszawa 2011.

Cohen S. B., *Geopolitics of the World System*, Boston 2003.

Flint D., P.J. Taylor, *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*, London 2007 Gałganek, *Historyzacja pojęcia „równowaga siły w nauce o stosunkach międzynarodowych*, „Przegląd Strategiczny”, nr 1, 2000.

Wallerstein I., *Koniec świata jaki znamy*, przeł. M. Bilewic, A. W. Jelonek, K. Tyszka, Warszawa 2004

Wallerstein I., *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, przeł. K. Gawlicz, M. Starnawski, Warszawa 2007

Wallerstein I., *The Modern World System*, New York 1974, t. 1.

²⁰ *Ibidem*, s. 48.